

Ügyesen tárgyalja és mutatja be a helyi igazgatást, a segély-törvénykezést, a segélybiztosok korrupciós botrányait és az örendelkezési mozgalom retorikájába bekerült ilyen elemeket.

Az ír nacionalizmus történetírásának egyik legnagyobb tekintélye kétségtől „Az első világháború alatti átmenet. Állam és polgár Írországbán, 1914–1919” esszé szerzője, D. George Boyce. Az első világháborúnak az állam és a polgár viszonyára Írországbán gyakorolt közvetlen hatásai közül, a társadalmat érintő számtalan törvénykezési aktus felsorolása mellett, a szerző a sorozási válság hosszú távú politikai hatásait emeli ki. Ennek két vonatkozását is aláhúzza Boyce. Az egyik, hogy az Ír Parlamenti Párt azért veszítette el az 1918-as választásokat, mert a neve összeforrott az Anglia oldalán való háborús részvétel támogatásával. A másik: a párt felerősítette azt a nacionalista retorikát, hogy az írek polgárként az „ír állam”-hoz voltak hűségesek és nem ahhoz az Angliához, mely a kontinensen más népek örendelkezési jogáért háborút indít, de az írektől megtagadja ugyanazt.

James H. Murphy munkája, a „Törött üveg és megbotozott tömeg: Cathleen Houlihan és az átmenet feszültségei” egy irodalmi mű, illetve annak fogadása és szimbolikája segítségével próbál az átmenet éveiben lejátszódott szemléletbeli változásokra rávilágítani. Először az Ír Irodalmi Újjászületési Mozgalomnak és irányzatainak, majd a munka keletkezési körülményeinek leírása következik, mely központi szerepet kap a mű szimbolikájában is. Murphy esszéjének a legnagyobb erénye, hogy egyszerűen tudja megragadni és érzékelteni a darab összetett szimbolikáját, a kor politikai hangulatát és a mű nacionalista fogadtatását is.

A vizsgált munkát a korszakot tárgyaló bőséges szakirodalomból mindenképpen kiemeli az a tudatos törekvése, hogy az átmenet évei nagy hatású folyamatainak sokaságából elsősorban azokat nézi meg közelebbről, amelyek az ír nemzeti öntudat formálódásával kapcsolatosak. Ezt az általános fókuszot az egyes szerzők – a remélhetőleg minél szélesebb olvasóközönség legnagyobb örömeire – más-más időpontok és témák középpontba állítására használták ki. Ezek között szép számmal akadnak olyanok is, melyek nem túl gyakori vendégek a kötetek lapjain. A magas színvonalat képviselő tanulmányok szerzői között találkozhattunk fiatal kutatókkal, doktoranduszokkal is, akiknek a részvétele a szerkesztőpáros azon szándékát erősíti meg, hogy egy új nézőpontokat tartalmazó tanulmánykötetet bocsássanak útjára.

Zarka Zsuzsanna

ANNIKA MOMBAUER

HELMUTH VON MOLTKE AND THE ORIGINS OF THE FIRST WORLD WAR

(Helmuth von Moltke és az első világháború eredete)

Cambridge, Cambridge University Press, 2001. 325 p.

Annika Mombauer jelenleg az Open University munkatársaként a modern kori európai történelem tárgykörében tart előadásokat. Tanulmányait Münsterben, a Westfälische-Wilhelms-Universität intézményében végezte, majd 1998-ban a University of Sussex egyetemen elnyerte a PhD-fokozatot. Szakterülete a 20. századi német történelem, különösképpen az első világháborút megelőző időszak diplomácia- és hadtörténete, valamint az 1945 utáni korszak. Most ismertető monográfiájában Helmuth Johannes Ludwig von Moltke (1848–1916) szerepét tárja fel az első világháborút közvetlenül megelőző időszakban, egyúttal átfogó képet nyújt a német hadvezetés befolyásáról a politikai döntéshozatalra. Moltke 1906 és 1914 között töltötte be a vezérkari főnöki tisztséget, a kötet ezt az időszakot helyezi előtérbe.

A bevezető fejezetben a szerző jelzi a korabeli nemzetközi eseményekkel kapcsolatos katonai állásfoglalás jelentőségét, szól Moltke háború utáni megítélésének jellegéről, valamint a forrásfeldolgozás nehézségeire utal. Az első fejezet Németország hadügyi vezetésével foglalkozik. Leírja az uralkodó mint legfőbb hadúr helyzetét, bemutatja a szervezeti struktúrából adódó hatáskörök ellentéteket sajátosságait, és rámutat az emiatt kialakuló nehézségekre. Mindez elengedhetetlen a vezérkar pozíciójának megértéséhez. A második fejezet Moltke és Schlieffen viszonyát tárgyalja. Ennek keretében Moltke személyiségét, kapcsolatait, kinevezésének visszhangját, valamint elődje távozásának körülményeit vizsgálja. Ismerteti továbbá a Schlieffen-terv hátterét és hatását, valamint tanulmányozza Moltke hozzáállását mindezekhez. A harmadik és negyedik fejezetben a szerző alapvetően az 1908 és 1914 között kialakult válsághelyzeteket tekinti át. Taglalja Moltke háború szorgalmának érvelésének érvényesülését és katonapolitikai szemléletét, illetve a hadseregfejlesztés érdekében kifejtett aktivitását ábrázolja. Jelzi a nemzetközi erőviszonyok korabeli értékelését, kitér a semlegesség kérdésére, továbbá utal a közhangulat változására és ennek társadalmi jelentőségére. Az ötödik fejezet kifejti Moltke és a vezérkar tevékenységét a világháború kitérősekor. Bemutatja a kortárs német stratégiák véleményét az események alakulásáról, szól Moltke elbocsátásáról és személyes benyomásairól.

A szerző fő következtetése szerint Moltke az egyik vezető német katonai döntéshozó volt a vizsgált időszakban. Érvélese nyomán nem tartható fenn az a korábbi nézet, hogy a menesztéséhez vezető kudarc bizonyítja eredendő alkalmatlanságát az általa nyolc éven keresztül betöltött pozíció ellátására. Ennek ellenére a feltárt források alapján bizonyosnak látszik, hogy Moltke kinevezésében komoly szerepet játszott a császárhoz fűződő jó kapcsolata. Ez önmagában még nem kifogásolható, hiszen az uralkodó és a vezérkari főnök viszonya a korabeli körülmények között fontos tényező volt. Ennek dacára megbízatása katonai körökben ellentmondásos visszhangot keltett.

Moltke elkerülhetetlennek tartotta a háborút Németország európai hegemoniája érdekében, és ezt az álláspontját következetesen képviselte. Meggyőződésének érvényesítésére széles körűen és eredményesen használta fel a befolyását, ezért a monográfia ambiciózus katonatisztként jellemzi. A háborús felkészülés sürgetését a fennálló kedvező helyzettel és a haderő lehetőségeivel indokolta. Egyszersmind komoly szakmai kétségek gyötörték saját tanácsainak megvalósíthatóságával kapcsolatban, amelyekről nem tájékoztatta a polgári döntéshozókat, ugyanis szándékának helytálló voltában biztos volt. Mombauer megállapításai alapján Moltke leginkább abban marasztalható el, hogy a politikai vezetés számára nem jelezte kellőképpen a háború valós veszélyeit és lehetséges következményeit. Így ők nem láttak teljes képet a „háborús megoldásról”. Bátorította az elszánt külpolitikai lépéseket. A politikusok egy része fogékonyan mutatkozott az ilyen természetű nyilatkozatokra, mert ezek alátámasztották saját véleményüket, így nem csupán a hadvezetést terheli a felelősség a háborúért. A feltárt források megerősítették azt az észrevételt, miszerint a tisztikar lehetőséget látott a júliusi válságban, és akkor ez a tény számottevő befolyással bírt, Moltke pedig ekkor sem állt elő aggályaival.

A szerző tanulmányozta Moltke és Schlieffen stratégiai szemléletének eltérését. A Schlieffen-terv módosításának tényét önmagában nem látja problémának, hiszen a vezérkari főnökek nemcsak joga, de kötelessége volt a terv időszéri átdolgozása. Mombauer meglátása szerint a tisztán katonai jellegű megfontolások mellett Moltke nagyobb figyelmet szentelt a hadmozdulatok lehetséges nemzetközi jogi megítélésének (semlegesség kérdése). Ennek ellenére Moltke esetében is prioritást élveztek a katonai követelmények (Belgium esete). Kétkelkedett a gyors nyugati győzelemben, feltehetően elhúzódo és kimerítő háborúra számított. Valószínűleg ezért nem ragaszkodott mereven Schlieffen előírásaihoz. A Schlieffen-terv azonban olyan hadászati modell jelölt ki Moltke számára, amelytől nem függetleníthette magát. A vezérkar a francia hadjárat hatására bekövetkező orosz támadásra számított. Az események ilyen sorrendjének szorgalmazása a diplomáciai manőverezést viszonylag szűk keretek közé szorította, tehát a katonai számításokat nem igazán alakították az aktuális politikai helyzethez. Moltke stratégiája – a változtatások ellenére – a Schlieffen-tervből indult ki, teljeseen új koncepcióval nem állt elő.

Mombauer véleménye szerint Moltke szakmai felkészültségben nem maradt el kortársaitól, összességében hasonló vonásokat mutatott, mint kollégái. Gondolkodására monarchista, nacionalista, idegenellenes, antiszemita nézetek hatottak; érdeklődést tanúsított a szociáldarwinizmus és a spiritualizmus iránt, ami kinevezésekor kifogásként merült fel. Moltke átlátta a háborús pusztítás méreteit. Tudatában volt komoly felelősségének. Menesztése után mégis mindent elkövetett korábbi tekintélyének visszaszerzésére, utódja, Falkenhayn személye ellen még az uralkodónál is felemelte a szavát.

A szerző számos lényeges adalékkal szolgál a részletkérdések megértéséhez. Moltke megbízásával kapcsolatban például rámutat arra a sajátosságára, hogy II. Vilmos uralkodása alatt a különböző katonai intézmények jelentősége részben a vezető beosztást ellátó tiszt személyétől függően változott. Elődeitől, Schlieffentől és Walderseetől eltérően az éves hadgyakorlattól távol tudta tartani a laikus császárt, aki korábban tevékenyen, de kifogásolható módon vett részt a manőverek vezetésében. Ez a tény jól illusztrálja Moltke befolyását.

Mombauer röviden kitér a német és az osztrák–magyar vezérkar együttműködésére is. Az 1896 és 1908 közötti időszakban a kapcsolat gyakorlatilag a formalításokra korlátozódott, ugyanis a vezérkari főnökök óvakodtak megosztani egymással stratégiai elképzeléseiket annak ellenére, hogy az elkövetkezendő háborúban szövetségesként számítottak egymásra. Még a szorosabb összeköttetést kialakító Moltke idejében sem történtek lépések egyesített parancsnokság felállításának irányában.

A szerző röviden vázolta a Moltke szemlélete és Schlieffen taktikai felfogása közti különbséget. Schlieffen mindenképpen a megerősített „jobb szárnyon” akarta kierőszakolni a döntést, míg utódja rugalmasabban kívánta kezelni ezt a kérdést. Moltke engedélyezte a hadseregpáncsnokok számára, hogy a hadművelet fő keretein belül önállóan határozzanak bizonyos kérdésekben, azonban kritikusan ennek jogosságát megkérdőjelezték. Mombauer álláspontja szerint Moltke szerepe inkább katonapolitikai téren jelentős, doktriner és közvetlen vezénylő tevékenysége ugyanis mindvégig korlátozott maradt.

A szerző kiemelte, hogy a háború nem volt elkerülhetetlen, és nem a körülmények szerencsétlen összecsapása folytán tört ki. A feldolgozás ezzel azokhoz a történeti munkákhoz csatlakozik, amelyek a személyes tényezők hatását vizsgálják, és a monográfia további kutatásokra ösztönöz a háború előtti évek döntéseivel kapcsolatban.

Raymond Carr, az Exeter University tiszteletbeli tagja a *The Spectator* 2001. június 9-i számában aprólékos kutatómunkával elkészített műnek nevezte a kötetet. Egyetértett a szerző megjegyzéseivel a katonai döntéshozatal légkörét és Moltke kinevezését illetően. Fontosnak tartotta kiemelni, hogy a monográfia figyelmet szentel Moltke személyes tragédiájának is.

Matthew Seligmann, a University of Northampton tanára, a Royal Historical Society tagja dicsérete a szerző témaválasztását, és számottevő tudományos eredménynek minősítette a könyvet, mert jelentős mennyiségű forrásanyag feldolgozásával előremutató gondolatokat tett közzé egy vitatott témában. Véleménye szerint Mombauer monográfiája bizonyítékaival érdemben hozzájárult Moltke döntéshozatalban betöltött szerepének tisztázásához, amely a történetírásban korábban kissé mellőzött kérdés volt. Seligmann fontos kutatási fejleménynek ítélte Moltke szakmai kétségeinek és a politikai vezetőkre gyakorolt befolyásának feltárását, továbbá a Schlieffen-tervvel kapcsolatban tanúsított hozzáállásának bemutatását. Meglátása szerint a szerző munkája további vizsgálatokat tett indokolttá az első világháború előtti időszak tárgykörében (*Reviews in History*, 2001. június).

John Lavalie, a Western New Mexico University tanársegéde, az American Historical Association és a Society for Military History szervezetek tagja kiemelte, hogy Mombauer nem Moltke rehabilitálására, hanem a kérdésnek az ismert preconcepciótól független – inkább politikai, mint katonai természetű összefüggésben történő – tanulmányozására törekedett. Erre jó példát látott a Schlieffen utódlásának körülményeire vonatkozó magyarázatban. A szerzőhöz hasonlóan indokolhatónak tartotta a Schlieffen-terv módosítását, egyetértett a Moltke hozzáértését alátámasztó érveléssel, és elfogadta szemléletének leírását. Színvonalas munkának értékelte a kötetet, megjegyezte azonban, hogy Mombauer az eseménytörténeti háttérrel csak annyiban érintette, amennyiben az a gondolatmenet szempontjából lényeges volt. Így az első világháború történéseiben járatosabb érdeklődők számára néhol nehezebbé válhat az összefüggések teljes átlátása (*H-Net Reviews*, 2003. június).

Albert Nofi hadtörténész, a New York Military Affairs Symposium alapító tagja, jelenleg az Atlantic Research – Columbia University Press War and Society in East Central Europe 1740–1920 című sorozatának társszerkesztője elismerte a szerző véleményének megalapozottságát Moltke tulajdonságait és a császárra gyakorolt hatását illetően. Észrevétele szerint azonban a munkában részletesebben is megjelenhetnek volna a Schlieffen-terv hiányosságai, illetve azok a Moltke által eszközölt változtatások, amelyek tulajdonképpen támogatták a „jobb szárnyat” (*The New York Military Affairs Symposium Newsletter*, Autumn 2002). Elfogadható Albert Nofi megjegyzése, ugyanakkor a szerző megjelenés előtt álló munkáiban feltételezhetően bővebben kiter mind a hiányolt részletekre, mind a szemben álló haderők összetételére.

Összefoglalóan Annika Mombauer könyvéről elmondható: a munka fontos érdeme, hogy számos, a szerző elmondása szerint korábban feldolgozatlan elsődleges forrás mellett sok korabeli feljegyzés és naplóidézet segíti a gondolatmenetet. Az alkalmazott jegyzetapparátus látszólag megterhel néhány oldalt, ám pontos forrásmegjelölésekkel és lényeges magyarázatokkal kitűnően egésszíti ki a főszöveget. Így a lábjegyzetek akár önmagukban is, a bibliográfiával együtt pedig különösen hasznos segítséget nyújtanak a témában érdekeltnek számára. A kötet tartalmazza például a német hadseregben 1918 előtt hatályos tiszti rendfokozatok és azok brit megfelelőinek felsorolását. A fényképek megfelelő illusztrációt nyújtanak az érintett személyekről, a térképek pedig annak ellenére elegendő eligazítást adnak a kifejtett részletek megértéséhez, hogy a könyv terjedelme talán továbbiakat is elbír volna. Emellett a kötet kedvező fogadtatásban részesült, ugyanis következtetéseivel egyrészt szükségessé tette bizonyos nézetek revidálását, másrészt megfelelő kiindulási alapot teremtett a további kutatások számára.

Takács Gyula

SIMÁNDI IRÉN
**MAGYARORSZÁG A SZABAD EURÓPA RÁDIÓ HULLÁMHOSZ-
SZÁN 1951–1956**

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat Kiadó, 346 p.

Az egykori Szabad Európa Rádió magyar adásának első öt évéről írt könyvet Simándi Irén, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos kutatója. Részletesen, történelmi gondossággal tárja fel a rádió megalakulásának mozzanatait, visszanyúlva a SZEB (Szabad Európa Bizottság) 1949-es, New Yorkban történt bejegyzéséig. A rádióadó célja a szabad világtól vasfüggönnyel elzárt, szovjet fennhatóság alá tartozó rab népek felszabadítása volt. A szerkesztőségek, illetve stúdiók Nyugat-Németország amerikai övezetében, Münchenben kaptak helyet. (A Csehszlovákiába, Lengyelországba, Romániába és Bulgáriába sugárzott műsorokat is ugyanebben az épületben szerkesztették.) A rádió magyar osztályának első ünnepi adása 1951. október 6-án következett el, de műsorsugárzás már 1950 nyarától folyt egy, a görög partok mentén horgony-